

365

Το κείμενο του καταλόγου της έκθεσης «365» του Μάρκου Καμπάνη το 2013.
Συζήτηση με τον Γιώργο Χατζημιχάλη.

Ζωγραφίζοντας μία μέρα κάθε μέρα

Μ.Κ.: Φίλε Γιώργο, όπως ξέρεις, τον περασμένο Μάιο ξεκίνησα να ζωγραφίζω μια σειρά έργων που την ονομάζω «365». Η σειρά αυτή, μια προσπάθεια να ζωγραφίζω ένα έργο την ημέρα, ολοκληρώθηκε ένα χρόνο μετά, τον Μάιο του 2013. Στην αρχή ο τίτλος ήταν «Σημειώσεις 365 ημερών», αλλά στη συνέχεια θεώρησα ότι κάτι τέτοιο θα ήταν αρκετά φλύαρο, ίσως και παραπλανητικό, γιατί τα έργα δεν είναι σημειώσεις, δηλαδή σκαριφήματα, αλλά ολοκληρωμένα έργα. Οπότε το «365», μόνο του, περιγράφει πληρέστερα το περιεχόμενο της σειράς. Δεν έθεσα κανέναν περιορισμό στον εαυτό μου παρά μόνο το να ζωγραφίζω ένα έργο για κάθε μέρα, και τα έργα να έχουν τις ίδιες διαστάσεις ή περίπου τις ίδιες. Δηλαδή 20×20, με ορισμένες εξαιρέσεις που είναι 20×25. Εσύ το έχεις παρακολουθήσει αρκετά στενά, και πιστεύω πως θα ήταν ωραίο το να κάνουμε μια κουβέντα σχετικά...

Γ.Χ.: Όντως το έχω παρακολουθήσει αρκετά στενά. Αυτό που με είχε εντυπωσιάσει από την αρχή είναι η πειθαρχία που χρειάζεται για να γίνει ένα τέτοιο έργο. Παρόλο που υπάρχει πειθαρχία στον τρόπο που ζωγραφίζεις, πιστεύω ότι το να ζωγραφίζεις κάθε μέρα από ένα έργο προϋποθέτει μια έννοια μεγάλης ψυχικής άσκησης και όχι μόνο – υποδηλώνει και μιαν έννοια αφοσίωσης στην ζωγραφική. Με έναν παράδοξο τρόπο συνδυάζεται εδώ η ζωγραφική πράξη με ένα ritual, μεσαιωνικό ή βυζαντινό.

Μ.Κ.: Πράγματι, αυτή η παράμετρος όντως υπάρχει, παρόλο που μάλλον δεν ήταν στις αρχικές σκέψεις μου. Αυτός ο «καταναγκασμός» τού να ζωγραφίζω ένα έργο την ημέρα, εκτός από τους ζωγράφους θυμίζει ίσως και τις καθημερινές υποχρεώσεις που έχει στον βυζαντινό ή στον μεταβυζαντινό κόσμο ένας μοναχός: δηλαδή ο λεγόμενος «κανόνας», όπου το διακύβευμα –είτε είναι ζωγραφική, είτε προσευχή, είτε ψαλμός– πιστεύω ότι είναι το κατά πόσο θα το πράττει κάθε μέρα ουσιαστικά, ή απλώς θα επαναλαμβάνει το εαυτό του.

Υπήρχε –και υπάρχει, αν θέλεις– και στις οδηγίες του Φουρνά ή του Κόντογλου, το ότι πρέπει να κάνεις την προσευχή σου ξεκινώντας το έργο. Υποθέτω ή θέλω να πιστεύω ότι πιο πολύ αναφέρεται σε μια γενικότερη πνευματική κατάσταση που εμπεριέχει παρά στην τυπική υποχρέωση...

Γ.Χ.: Σίγουρα η δικιά σου πειθαρχία είναι κοπιώδης. Βέβαια, η σχεδόν καθημερινή παρουσία στο εργαστήριο είναι απαραίτητη, για να μπορεί το εργαστήριο να μας υποστηρίζει και εμείς εκείνο. Ο Bruce Nauman έλεγε ότι είναι καλλιτέχνης γιατί

πάει κάθε μέρα στο εργαστήριό του, παρότι μπορεί να μην κάνει και τίποτα, μόνο και μόνο επειδή πάει ασκεί το επάγγελμα του καλλιτέχνη.

Μ.Κ.: Ναι, το πιστεύω απόλυτα! Το ζήτημα του να ζωγραφίζεις κάθε μέρα το θεωρώ απαραίτητο από κάθε άποψη, και όταν λέω να ζωγραφίζεις εννοώ το να βάζεις κάτι πάνω σε μια επιφάνεια ή και το να ασχολείσαι γενικότερα με τα πρακτικά θέματα του εργαστηρίου. Με ρωτάνε κάποιοι πολλές φορές, ιδίως νεαρά παιδιά, αν έχουν το ταλέντο ή την έφεση για να ασχοληθούν με τη ζωγραφική. Η δική μου απάντηση είναι αυτή: Ασχολείσαι κάθε μέρα με αυτό; Αν ασχολείσαι κάθε μέρα με αυτό σημαίνει ότι είσαι φτιαγμένος για αυτό το πράγμα. Επίσης, ένα άλλο ζήτημα είναι το αν οφείλει να ζωγραφίζει ένας ζωγράφος όταν έχει έμπνευση ή οποτεδήποτε. Η γνώμη μου είναι ότι ζωγραφίζει κάθε μέρα.

Γ.Χ.: Φυσικά! Η έμπνευση είναι κάτι άλλο. Δεν υπάρχει έμπνευση, υπάρχουν ιδέες. Διαλέγουμε ιδέες και τις κατασκευάζουμε. Τώρα εσύ, προχωράς το θέμα της καθημερινής ενασχόλησης με τη ζωγραφική παρακάτω, και λες ότι, εν πάσει περιπτώσει, για ένα χρόνο θα πηγαίνω κάθε μέρα στο εργαστήριο και θα παράγω ένα έργο το οποίο θα ανήκει σε ένα ευρύτερο έργο που θα είναι οι 365 μέρες ενός έτους.

Μ.Κ.: Ναι, και δεν είναι μόνο το εργαστήριο! Από τον Μάιο του 2012 έως τον Μάιο του 2013 η σειρά συνεχιζόταν και εκτός εργαστηρίου. Έπαιρνα δηλαδή πάντα σύνεργα μαζί μου όπου κι αν πήγαινα. Υπάρχουν σχέδια καμωμένα σε πλοία, στο τραίνο, στο αεροδρόμιο... Ήθελα να δω το πως θα λειτουργούσε σε πρακτική βάση αυτό που πίστευα θεωρητικά. Άλλωστε η πειθαρχία, όπως είπες κι εσύ, με χαρακτηρίζει γενικότερα. Θεωρώ ότι τα έργα μου στην κατασκευή τους, και όχι μόνο στον ρυθμό που ζωγραφίζω, είναι λίγο αυστηρά, λίγο αρχιτεκτονικά.

Γ.Χ.: Ναι, έτσι είναι.

Μ.Κ.: Επίσης, επειδή το έργο τελειώνει σε μια ημέρα, δεν έχω επιτρέψει στον εαυτό μου τη δυνατότητα –πράγμα που έχω κάνει, και όλοι κάνουμε, σε άλλες εκθέσεις– να επανέλθω στο έργο μετά και ίσως να το διορθώσω. Όταν τελειώνει το έργο, το βερνικώνω, το φωτογραφίζω, και τελειώνει η ιστορία. Δεν επανέρχομαι, ενώ πολλές φορές, ακόμη και λίγο πριν την έκθεση, συχνά επανέρχεσαι σε κάποια έργα...

Γ.Χ.: Από την άλλη μεριά, ενώ διαθέτεις αυτή την τεράστια πειθαρχία, που είναι αξιοσημείωτη και πολύ γοητευτική σε σχέση με την κατασκευή αυτού του έργου, αφήνεις τον εαυτό σου πολύ ελεύθερο στο να διαλέξει τις τεχνικές που θα χρησιμοποιηθούν για το κάθε έργο. Μίλησέ μου λοιπόν τώρα για τις τεχνικές: ξέρουμε όλοι ότι είσαι ένας μεγάλος τεχνίτης που χρησιμοποιεί secco, fresco, ακρυλικό, σκόνες... Έχω γράψει και ένα κείμενο σχετικό με τη μανία σου με τα υλικά για την έκθεση που είχες κάνει στο Βυζαντινό Μουσείο¹.

Μ.Κ.: Όπως είπαμε και στην αρχή της κοβένας μας, ο μόνος περιορισμός είναι η καθημερινή ζωγραφική και η διάσταση του έργου – σε όλα τα υπόλοιπα θέματα έχω αφηθεί εντελώς ελεύθερος. Σε μian άλλη περίπτωση, μια τέτοια ελευθερία πιθανόν δεν θα κατέληγε σε ένα ομοιογενές «εκθέσιμο» έργο. Είναι κάτι που το δοκιμάζω και

---

¹ *Ζωγραφίζοντας στο Άγιον Όρος – 1990-2008*, Αγιορειτική Εστία (Θεσσαλονίκη), Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο (Αθήνα), και Ίδρυμα Ηπειρωτικών Μελετών (Ιωάννινα), 2010.

όντως, επειδή μου αρέσει πολύ η κουζίνα της ζωγραφικής και τα διάφορα υλικά της, με αυτό τον τρόπο έχω τη δυνατότητα να περνάω μέρα με τη μέρα από το ένα υλικό στο άλλο: fresco, καζεΐνη, σχέδιο, μονοτυπία... Πειραματίστηκα μάλιστα για πρώτη φορά στη ζωή μου με τη φωτογραφία και κάποια ψηφιακώς επεξεργασμένα έργα. Αρκετά έργα, άλλωστε, σε αυτή τη σειρά έχουν ως θέμα τους τα υλικά της δουλειάς και τον κόσμο του εργαστηρίου.

Γ.Χ.: Αυτό είναι ούτως ή άλλως ένα από τα γοητευτικότερα στοιχεία της δουλειάς σου. Επίσης, η θεματολογία των έργων αυτών δεν είναι ενιαία. Δεν υπάρχει ένα θέμα στα «365» – κάθε τι είναι κάτι που αποφάσισες εκείνη την ημέρα να κάνεις. Σκέφτηκες αυτό, σκέφτηκες το άλλο, διάλεξες το τρίτο...

Μ.Κ.: Όντως, θεματογραφία δεν υπάρχει. Υπάρχουν θέματα τα οποία εμφανίζονται και στην προηγούμενη ζωγραφική μου, κάποια τοπία, νεκρές φύσεις. Κάθομαι το πρωί, στήνω μια νεκρή φύση και ζωγραφίζω το έργο της ημέρας. Από την άλλη μεριά, σε αυτή τη σειρά ενέταξα και άλλες ζωγραφικές δραστηριότητες που είχα σε καθημερινή βάση. Για παράδειγμα, κάποιες από τις μελέτες μου προκειμένου να κάνω μια τοιχογραφία γινότουσαν σε επιφάνεια 20x20 και αποτελούσαν το έργο της ημέρας. Ή κάποιες ιδέες για εικονογράφηση ενός βιβλίου, αντί να γίνουν σε χαρτί, γίνονταν σε ξύλο 20x20 και αποτελούσαν πάλι το έργο της ημέρας. Πάρα πολλές φορές επίσης διάλεγα κάποια θέματα που ήταν τα μόνα, αν θες, που είχαν ημερολογιακό χαρακτήρα: τα Χριστούγεννα και το Πάσχα έκανα κάτι σχετικό, ενώ αν συνέβαινε ένα γεγονός που με συντάραζε γινόταν και αυτό κομμάτι του έργου.

Γ.Χ.: Έχουν υπάρξει γεγονότα έξω από το εργαστήριο τα οποία σε ταράζανε τόσο ώστε να πεις: «Α! θα κάνω αυτό»;

Μ.Κ.: Σίγουρα, αλλά ξέρεις, καμιά φορά, αυτά τα γεγονότα... προσωπικά γεγονότα, ναι.

Γ.Χ.: Για παράδειγμα έπεσε ένα αεροπλάνο...

Μ.Κ.: Ναι, ναι, προσωπικά γεγονότα: χωρισμοί, μετακομίσεις, έρωτες, ακόμη και πολιτικά γεγονότα. Συμβάντα όπως το χαστούκι του Κασιδιάρη² ή το γεγονός ότι είδα κάτι σε μια φωτογραφία, που προφανώς το γνώριζα, αλλά –δεν ξέρω γιατί– εκείνη την ημέρα το σκέφτηκα πιο έντονα, οπότε το ζωγράφισα. Ένας νεκρός από τα ναρκωτικά, για παράδειγμα, ή ένας άστεγος... Υπάρχουν τέτοια θέματα, απλώς δεν ήθελα να τα παρακολουθώ ημερολογιακά.

Γ.Χ.: Υπάρχουν όμως και κάποια πορτραίτα.

Μ.Κ.: Προτού περάσουμε στα πορτραίτα θα ήθελα να προσθέσω ότι υπάρχει πάντα αυτός ο κίνδυνος του να θέλεις να είσαι αν όχι επίκαιρος, τουλάχιστον επηρεασμένος από κάτι που συμβαίνει εκτός εργαστηρίου ζωγραφίζοντάς το. Πράγμα που δεν αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση, βέβαια. Μπορείς να ζωγραφίσεις και κάτι εντελώς άσχετο, επηρεασμένος από αυτό το γεγονός.

---

² Αναφορά στο περιστατικό μεταξύ του Ηλ. Κασιδιάρη, βουλευτή της Χρυσής Αυγής, και της Λ. Κανέλλη, βουλευτή του Κ.Κ.Ε, εφ. *Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ*, 7/6/12.

Γ.Χ.: Βέβαια. Αλλά έτσι κι αλλιώς δεν κάνεις το χρονολόγιο ενός έτους.

Μ.Κ.: Θυμάμαι πάντα μιαν ερώτηση που είχαν κάνει σε κάποιο ζωγράφο, δεν είμαι σίγουρος αν ήταν ο Τσαρούχης, μπορεί και να μην ήταν –δεν έχει τόση σημασία–, που ζωγράφιζε θέματα «ευχάριστα», λουλούδια, τοπία. Τον είχαν ρωτήσει λοιπόν αν ο κόσμος που συμβαίνει έξω από αυτόν, προφανώς τα πολιτικά γεγονότα, οι πόλεμοι, η φτώχεια, η δυστυχία, τον επηρεάζουν ή όχι, και πώς είναι δυνατόν να μην εμφανίζονται στο έργο του. Και είχε απαντήσει: «Κοιτάξτε, τη ληστεία σε ένα σπίτι μπορείς να την απεικονίσεις, να σε επηρεάσει με δύο διαφορετικές μορφές. Ο ένας είναι να ζωγραφίσεις τη βιαιότητα της ληστείας και ο άλλος την ομορφιά των πραγμάτων που εκλάπησαν». Και στις δύο περιπτώσεις αναγκαστικά είσαι επηρεασμένος από κάτι που συνέβη έξω από σένα. Έτσι κι αλλιώς, αυτή η έννοια της επικαιρότητας με αφήνει αδιάφορο, άσε που πιστεύω ότι κυριαρχεί στη σκέψη πολλών σήμερα ότι προβληματισμένος περί τα συμβαίνοντα στον κόσμο καλλιτέχνης, είναι αυτός που συνήθως ασχολείται με τα αρνητικά, με τα δυσάρεστα μιας εποχής, στο πλαίσιο μιας τρομολαγνείας δηλαδή... Κάτι λέγαμε όμως για τα πορτραίτα.

Γ.Χ.: Βλέπω λοιπόν ότι υπάρχουν κάποια, αν και γενικά η θεματογραφία της μέχρι τώρα δουλειάς σου δεν είναι κατά βάση ανθρωποκενρική. Βλέπουμε τον Bach, την Κάλλας, αλλά και τον Βαμβακάρη και τη Μαρίκα Νίνου, τον Καβάφη, τον Francis Bacon, τον Παπαλουκά, τον Εμπειρικό....

Μ.Κ.: Υπάρχουν κάποια πορταίτα εκ του φυσικού, όπως και αυτοπροσωπογραφίες. Έχω όμως εντάξει στη σειρά, πάλι εξαιτίας ερεθισμάτων εκ της καθημερινότητας, κάποια πορτραίτα μουσικών, λογοτεχνών, άλλων καλλιτεχνών που τους θεωρώ πηγή έμπνευσης και μου αρέσουν πάρα πολύ, ζω μαζί τους, οπότε με αυτή την έννοια να είναι φυσικό το να αποτελέσουν κομμάτι των «365».

Γ.Χ.: Θα έλεγα λοιπόν εγώ, σκεπτόμενος και ακούγοντάς σε, ότι αυτό είναι ίσως το πρώτο έργο που κάνεις όπου ολοκληρώνεται μια ιστορία δικιά σου με τη ζωγραφική, μάλλον ολοκληρώνεις την ιστορία σου με τη ζωγραφική, με την έννοια ότι είναι ένα ιδιαίτερα προσωπικό έργο που μέσα σε αυτό έχεις βάλει όλα τα πράγματα που έχεις αγαπήσει και όλα τα πράγματα που σε έχουν προβληματίσει.

Μ.Κ.: Δεν ξέρω αν τα έχω βάλει όλα, ισχύει πάντως! Έτσι κι αλλιώς, πώς μπορεί κανείς να τα εντάξει όλα στη τέχνη; Δεν είναι κι αυτό μια αυταπάτη; Θυμάμαι ένα στίχο από ποίημα του φίλου μας του Διονύση, που μιλά για την τέχνη που δεν μπορεί να κλείσει μέσα της «παρά κάτι ελάχιστο ή κάτι άλλο από τον τερατώδη όγκο της ζωής»³.

Γ.Χ.: Αυτή η σειρά πάντως είναι ένα έργο πάρα πολύ ιδιαίτερο μέσα στη δουλειά σου γιατί ακριβώς μοιάζει να είναι ίσως και το πιο προσωπικό προς το παρόν. Δεδομένου μάλιστα ότι τα «Δέντρα», η προηγούμενη έκθεσή σου δηλαδή, πάλι συνιστούν μια σειρά πολλών έργων.

Μ.Κ.: Εννοείς το «Μουσείο των δέντρων»⁴ που αποτελείται από περίπου 80 έργα.

³ «Ο κρότος του χρόνου», Δ. Καψάλης, Άγρα, 2007.

⁴ «Το Μουσείο των δέντρων», Αίθουσα Τέχνης Αθηνών, 2011.

Γ.Χ.: Εκεί ζωγραφίζεις με διαφορετικούς ιστορικούς τρόπους τα δένδρα – αυτό δεν είναι κάτι πολύ προσωπικό, ιδιωτικό, δικό σου ως θέμα. Η ιδέα της ζωγραφικής ιστορίας του δέντρου είναι, φυσικά, δική σου, υπάρχει όμως κάτι κοινό με τα «365»: το γεγονός ότι ζωγραφίζεις μέχρις εξαντλήσεως μια θεωρητική σύλληψη, και το γεγονός ότι το έργο συνίσταται στην ουσία του από το σύνολο των επιμέρους έργων..

Μ.Κ.: Τα «365» είναι έργο πιο προσωπικό. Μπαίνει, για παράδειγμα, το συναίσθημα πολύ πιο έντονα απ' ό,τι μπαίνει στα «Δέντρα» που είναι ίσως ό,τι πιο εγκεφαλικό έχω κάνει. Το πιο conceptual, αν θέλεις, παρόλο που είναι ζωγραφική.

Γ.Χ.: Η διαφορά των 365 με ένα μόνο τετράρο, που μέσα σ' αυτό εντάσσεις πράγματα πάρα πολύ προσωπικά, είναι ότι μπαίνεις σε αυτή την περιπέτεια των 365 ημερών με ένα έργο την ημέρα. Έτσι, σε αυτό το χρονικό διάστημα, λογαριάζεσαι με τον εαυτό σου και βγάζεις πράγματα που είναι προσωπικά, επιτυγχάνοντας μια τεράστια σύνθεση ιδεών και εικόνων που σε ενδιαφέρουν πάρα πολύ.

Μ.Κ.: Αυτό που λες, ότι κατά κάποιον τρόπο λογαριάζομαι με τον εαυτό μου, άρχισα να το παρατηρώ πολύ έντονα προς το τέλος της σειράς, γιατί σε αυτό το έργο κυρίαρχο στοιχείο –παρόλο που δεν είναι θέμα του– είναι ο χρόνος. Το πώς κυλάει ο χρόνος και πώς φτάνεις στο τέλος, σε ένα τέλος...

Γ.Χ.: Στο θάνατο...

Μ.Κ.: Στο θάνατο, ναι, του συγκεκριμένου έργου. Όταν άρχισα να ζωγραφίζω τα πρώτα έργα είχα μια πλήρη ελευθερία επιλογής, με την ίδια λογική που την έχει κι ένα νεαρό παιδί που ξέρει ότι όλη η ζωή είναι μπροστά του και μπορεί να κάνει τα πάντα. Όταν άρχισα να πλησιάζω τα 365, όταν δηλαδή είχα ξεπεράσει τα 290-300 έργα, άρχισα να μετράω όπως μετράμε τα χρόνια της ζωής μας: «Μου μένουν άλλα 60 – τι πρέπει να κάνω σε αυτά τα 60;» Φυσικά, στο δεύτερο ή τρίτο έργο ουδέποτε το είχα σκεφτεί.

Γ.Χ.: Σιγά-σιγά φτάνεις στην πραγματική ηλικία σου. Πώς το αντιμετώπισες αυτό; Αρχισες να επιλέγεις τότε το τι θα ζωγραφίσεις με άλλον τρόπο;

Μ.Κ.: Όχι, δεν νομίζω. Ίσως ασυναίσθητα να διάλεξα κάποια πράγματα που ήθελα να ζωγραφίσω και που φοβόμουν μήπως και παραλειφθούν, αλλά γενικά νομίζω πως όχι. Συνέχισα όπως νομίζω ότι κάνω και στη ζωή μου, αντιμετωπίζοντας κάθε μέρα σαν ξεχωριστή, σαν μια στιγμή μοναδική, χωρίς να βάζω πρόγραμμα για το πώς ακριβώς θα ολοκληρωθεί. Το τελευταίο έργο που έκανα, που έχει αν θέλεις κι έναν συμβολικό χαρακτήρα, είναι μια σκακιέρα με δύο πιόνια. Θα μου πεις, τώρα, τι σχέση έχει αυτό; Αυτό το έργο μου θυμίζει την εμβληματική σκηνή στο έργο του Bergman⁵ όπου ο υπότης παίζει σκάκι με το θάνατο. Υπάρχουν και τα δύο πιόνια που θέτουν το ερώτημα, το ποια θα είναι η επόμενη κίνηση.

Γ.Χ.: Έτσι ακριβώς... Είχες την ιδέα να εκδώσεις και ένα ημερολόγιο με αυτά τα 365 έργα. Μοιάζει εξαιρετική ιδέα! Αυτό το ημερολόγιο θα είναι κατά έναν τρόπο μια δεύτερη εκδοχή του έργου. Θα είναι από μόνο του ένα έργο, ένα έντυπο έργο. Εσύ θα

---

⁵ «Η Έβδομη Σφραγίδα», κινηματογραφική ταινία του Ingmar Bergman, 1957.

το σχεδιάσεις, εσύ θα το φτιάξεις. Αυτό το ημερολόγιο θα είναι και μια αφορμή ώστε αυτό το έργο να αποτυπωθεί όλο μαζί με κάποιον τρόπο.

Μ.Κ.: Η έκδοση αυτή εντείνει την ημερολογιακή διάσταση του έργου, αν και η αρχική σκέψη του ημερολογίου άρχισε για καθαρά πρακτικούς λόγους, δηλαδή από το πως θα μπορούσε κανείς σχετικά εύκολα, ή σχεδόν εύκολα (στις μέρες μας τίποτα δεν είναι εύκολο), να εκδώσει έναν κατάλογο 365 έργων, πράγμα που από μόνο του θα ήταν οικονομικά ανέφικτο και ίσως λίγο μονότονο. Οπότε η ιδέα ενός ημερολογίου για το 2014 νομίζω ότι συνδυάζει και την έννοια του καταλόγου και την έννοια του ημερολογίου. Εδώ όμως μπήκε το ζήτημα του ότι το ημερολόγιο δεν θα είναι ημερήσιο αλλά εβδομαδιαίο. Κατά συνέπεια θα παρουσιάζει 52 έργα σε μεγάλη διάσταση, ενώ το σύνολο των 365 παρουσιάζεται στο τέλος σε μικρό σχήμα. Μπαίνει λοιπόν το ερώτημα: Ποια έργα διαλέγεις για τις 52 εβδομάδες; Είναι σαν να έκανες ένα έργο ανά εβδομάδα και όχι ένα ανά ημέρα.

Γ.Χ.: Φυσικά και διαλέγεις, διότι ούτως ή άλλως αυτά τα έργα δεν έχουν γίνει εντός του 2014. Πίσω από κάθε έργο σημειώνεις την ημερομηνία δημιουργίας του;

Μ.Κ.: Ναι, σημειώνω την ημερομηνία, ενώ υπάρχει και αύξων αριθμός κάθε έργου που εμφανίζεται μπροστά, μαζί με την υπογραφή: από το 1 έως το 365. Επίσης σημειώνω από πίσω καμιά φορά την πηγή της θεματογραφίας, η οποία δεν είναι αναγκαστικά προς κοινοποίηση. Τα έργα δεν έχουν τίτλους που θα αναφερθούν στην έκθεση. Απλώς για δικούς μου λόγους, ίσως και για τους υποψήφιους αγοραστές των έργων, γράφω ότι κάποιο είναι από το μουσείο της Θήβας, άλλο από την Δήλο, κ.λπ.

Γ.Χ.: Το εβδομαδιαίο ημερολόγιο είναι πολύ καλή ιδέα. Αν ήταν ημερήσιο, με ένα έργο ανά ημέρα, θα θύμιζε εκείνα τα παλιά ημερολόγια που είχαν ένα ποιηματάκι ανά ημέρα...

Μάρκο, νομίζω λοιπόν ότι έχεις κάνει ένα έργο σπουδαίο, ένα έργο που η εποχή μας ίσως και να το ζητάει, ένα έργο εντελώς προσωπικό, με όλην αυτή την απίστευτη πειθαρχία και ενέργεια που σε διακρίνουν. Πότε θα το εκθέσεις;

Μ.Κ.: Θα εκτεθεί στα μέσα Νοεμβρίου, στην Αίθουσα Τέχνης Αθηνών.

Αν επανέλθουμε σε κάποια θέματα που θίξαμε πριν, υπάρχουν ένα-δυο ζητήματα που διαφαίνονται σε αυτή τη σειρά και με απασχολούν: Τι είναι αυτό που ονομάζουμε χαρακτηριστικό στυλ ενός ζωγράφου ή ύφος; Άφησα εδώ τον εαυτό μου ελεύθερο να κάνει έργα τα οποία φαινομενικά δεν ανήκουν στο ίδιο χέρι. Φυσικά, όλοι ξέρουμε ότι εγώ τα έχω κάνει, δεν θα παρουσιάζονταν όμως πουθενά αλλού μαζί, σε κάποια άλλη έκθεση. Ένα αφηρημένο έργο δηλαδή, ή μια αγιογραφία, μαζί με ένα γυμνό και μια νεκρή φύση, χωρίς καμμιά θεματική και στυλιστική συνοχή και συνέπεια... Άρα τι υπάρχει πίσω από αυτή τη διαφορετικότητα; Ποιο είναι το νήμα;

Γ.Χ.: Η ζωή σου.

Μ.Κ.: Πού είναι το νήμα που λέγεται Μάρκος;

Γ.Χ.: Η ζωή σου, αυτό είναι το νήμα. Η ιδέα ενός προσωπικού στυλ, που εγώ προσωπικά για τον εαυτό μου και τη δουλειά μου έχω πετάξει στα σκουπίδια εδώ και πολλά χρόνια, είναι ένα θέμα που στην εποχή μας δεν μπορεί να υπάρξει.

Μ.Κ.: Στην εποχή μας υπάρχουν πολλοί γνωστοί ζωγράφοι που έχουν, από την αρχή της δραστηριότητάς τους –για να μην πούμε και καριέρας– μέχρι το τέλος της ζωής τους, ένα ενιαίο αναγνωρίσιμο στυλ, οι οποίοι όμως χωρίζονται σε δύο τεράστιες κατηγορίες: στους πραγματικούς καλλιτέχνες με προσωπική γλώσσα και στους αντιγραφείς του εαυτού τους.

Γ.Χ.: Δηλαδή στους καλούς και τους κακούς καλλιτέχνες. Θα ήθελα όμως να πω το εξής: πάντα υπάρχει από κάτω μια γραφή, όσο και να μην θέλει κανείς να τη φανερώσει. Παρόλες τις μεγάλες διαφορές που μπορεί να υπάρχουν, όχι μόνο από περίοδο σε περίοδο αλλά και από έργο σε έργο.

Μ.Κ.: Φυσικά! Ακόμη και από μέρα σε μέρα, φαίνεται αυτό που ονόμασες γραφή, όπως υφίσταται ο γραφικός χαρακτήρας του ανθρώπου ασχέτως με το τι γράφει.

Γ.Χ.: Ναι, είναι σαφές αυτό, και δεν χρειάζεται να μπούμε σε παραδείγματα. Αλλά το να μην διαθέτεις κάποιο στυλ, ένα ύφος, πάει να πει ότι δεν ψάχνεις να το βρεις και κατά συνέπεια χρησιμοποιείς ο,τιδήποτε ξέρεις.

Μ.Κ.: Όχι, δεν ψάχνω! Το αν θα υπάρξει στυλ ή προσωπικό ύφος, θα έρθει από μόνο του. Δεν αποτελεί στόχο μου. Ακόμη κι αν διαμορφώνεται κάτι τέτοιο, δεν είμαι διατεθειμένος να το υπηρετήσω αφήνοντάς το να με «σκλαβώσει». Αν υπάρχει κάτι τέτοιο, θεωρώ το ήθος πιο σημαντικό από το ύφος. Διαφορετικά, είναι πάρα πολύ εύκολο να φτιάξεις στυλ, τεχνοτροπία και να ζήσεις με αυτήν. Νωρίτερα είπες κάτι για τα «Δέντρα». Το «Μουσείο των Δέντρων» και τα «365» έχουν ένα κοινό στοιχείο: το ότι αν και αποτελούνται από μια σειρά έργων, το σύνολό τους συνιστά στην ουσία το έργο, πράγμα που έχεις κάνει και εσύ πολλές φορές, για παράδειγμα με τον Α.Κ.⁶

Πάντα βέβαια μου έρχεται στο νου, στον αντίποδα όλων αυτών, όταν είχαμε φύγει πια και οι δύο από το Λονδίνο τη δεκαετία του 1980, μια έκθεση όπου ο Lucian Freud είχε δείξει ένα και μόνο έργο. Ήταν επηρεασμένο από τους μουσικούς του Watteau⁷... Αυτό βέβαια μας εισάγει σε άλλο θέμα... Το αναφέρω τώρα για να αρχίσουμε μια κουβέντα στην επόμενη συνάντησή μας.

---

⁶ «Γιώργος Χατζημιχάλης, Ο Ζωγράφος Α.Κ. – Ένα μυθιστόρημα», Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, 2011.

⁷ Large Interior W11 (after Watteau) εξετέθει στους Agnew's το 1983.